

CĂRȚI SPANIOLE ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC DIN SECOLUL XVIII

Oana Andreia Sâmbrian-Toma

I. *Spania în cultura românească în secolul al XVIII-lea*

În țările române, Spania a început să se ivească treptat, evoluând ca prezență și imagine. Dincolo de relațiile politice și militare apărute în timpul domniei lui Carol Quintul, raporturile existente pe linie culturală sunt de departe cele mai interesante. Existența informațiilor despre Spania la cronicarii români trădează o anumită concepție, o imagine cvasi-standard cu care această țară era asimilată de către oamenii învățați, ce aveau un cuvânt important de spus în viața culturală și politică a țărilor române.

Ei puteau influența elitele și, de foarte multe ori, scriind la porunca domnilor, redau concepțiile propriiei lumi.

Cronicarul Miron Costin (sec. XVII) a redat în opera sa o Spanie văzută sub aspect istorico-geografic, cu informații care, în marea lor majoritate, au fost corecte.

Opera lui Miron Costin va fi dusă mai departe, chiar dacă nu la aceiași parametri, de fiul său, Nicolae, care va continua *Letopisețul* părintelui său și, de asemenea, va traduce în limba română primul roman occidental, *Ceasornicul domnilor*, al spaniolului Antonio de Guevara. Traducerea a fost realizată după versiunea latină a operei renașcentistului Guevara, întocmită de umanistul german, Johann Wankelius.

Letopisețul lui Nicolae Costin trădează și unele influențe de la Guevara, ce devin evidente în unele concepții sau în diverse titluri cu care Nicolae Costin își înzestrează capitolele.

Nicolae Costin este primul dintre autorii secolului al XVIII-lea care include în opera sa informații despre Spania demne de luat în seamă.

În secolul XVIII, informații despre Spania sunt prezente și în scrierile lui Cantemir. Atât în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlabilor*, cât și în *Istoria Imperiului Otoman. Creșterea și scăderea lui*, se regăsesc informații, unele dintre ele întâlnite și la alți cronicari, altele inedite și extrem de consistente și de solid construite, privind Spania. O Spanie veche și nouă, eternă, legendară, dar în același timp modernă și dinamică, plină de trăiri intense, mai ales atunci când se îndreaptă către sectorul evenimentelor contemporane.

Ioan Neculce, *Cronica anonimă a Țării Românești*, *Cronica Ghiculeștilor* au prezentat de asemenea informații interesante, cu precădere în ceea ce privește războaiele de succesiune ce au avut loc în Europa în secolul al XVIII-lea.

Imaginea Spaniei se va completa în secolul la care ne referim cu două elemente extrem de interesante, care se detașează cu ușurință, indicând o vădită

transcendență culturală. Este vorba de prezența în spațiul românesc a cărților autorilor spanioli, ce se regăsesc în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino, și de prima traducere în limba română a unui roman spaniol, urmând ca, în continuare, să le detaliem pe fiecare în parte.

II. Cărți spaniole din biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino

Constantin Cantacuzino este o figură interesantă care, dincolo de cele relatate în cronicile sale, a fost posesorul unei biblioteci impresionante, ce a constituit o temă de cercetare atât pentru români, cât și pentru stăini, precum italianul Mario Ruffini.

Cărțile din biblioteca Stolnicului abordau teme variate, printre ele regăsindu-se și opere ale unor autori spanioli, având ca subiect de referință filosofia, teologia și medicina.

Dintre tipăriturile cu temă filosofică remarcăm două volume, cuprinzând opere ale lui Aristotel, comentate de arabul cordobez Averroes, născut pe pământ andaluz în 1126. Sistemul filosofic conceput de Averroes încerca să concilieze filosofia lui Aristotel cu Islamul. Averroes distinge două căi de atingere a Adevărului: filosofia și religia, afirmând că nu există incompatibilitate între cele două. Cărțile prezente în biblioteca Stolnicului erau *Quantum volumen Aristotelis De physico auditu. Libri octo cum Averroes variis in eosdem comentariis*¹ și *Stagirite Peripateticorum principis universam illam scientiam complectens, quam Methaphysicam covant vel sapientiam, quattuordecim digestam libris*².

Primul volum cuprinde 508 file, legătura originală este în pergament și în prezent se află în posesia Bibliotecii Academiei, sub cota I 42633. Cel de al doilea volum are 404 file. Pe colofon stă înscris „Venetiis Apud Cominum de Tridino Montisferrati. MDLX”. Pe fila a doua se regăsește o dedicație, „Iulius Manardus medicus et philosophus”. Pe pagina de titlu apare inscripția „ex libris Constantini Cantacuzeni” (din cărțile lui Constantin Cantacuzino).

Filosofia spaniolă era de asemenea reprezentată în biblioteca umanistului român de lucrarea fratelui dominican Domenico Báñez, *Commentaria et quaestiones in duos libros Aristotelis Stagiritae de generatione et corruptione*³, publicată de tipografia Giunta la Veneția, în 1596. Despre Domenico Báñez trebuie spus că a fost duhovnicul Sfintei Teresa din Ávila, autoarea unei superbe opere mistice⁴.

¹ Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român. Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, 1967, p. 129.

² Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist*.

³ Mario Ruffini, *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, Editura Minerva, 1973, p. 102.

⁴ *Ibidem*, p. 219-220.

Cartea lui Bánez are 420 de pagini, legătura originală este în pergament, parțial deteriorată. Pe pagina de titlu apare inscripția „*ex libris* Constantini, Cantacuzeni”. *Ex libris*-ul a fost ulterior tăiat, menționându-se deasupra un alt proprietar: „Georgii Roguezeij. nunc autc”

De la asediul Vienei, a mai ajuns în biblioteca Stolnicului și opera părintelui Francisco Murcia de Llana, profesor la universitatea din Alcalá de Henares, *Selecta circa libros Aristotelis de Coelo subtilioris doctrinae, quae in Complutensis Academia versatur, miro quodam ordine disposita, et in dilucidam methodum redacta*. Per licentiatum Franciscum Murcia de Llana in insigni eiusdem Academiae Collegio Theologorum Collegam. Ad Deiparam Virginem de los Hoyos inter montes et rupes Conchenses circa oppidum de Pliego constitutam. Anno M. DC. XXI (1621) cum gratia et privilegio Caes. Majest. Mon<aste>ri Ingolstadii, Typis Wilhelm Ederi, tipărită la Ingolstadt, în 1621⁵. Pe pagina de titlu stă scris: Mon<aste>ri B<eatissimae> M<ariae> V<irginis> ad S. <Sanctam Crucem> Ordinis Cistercensis Catalogo inscripta N. 3.

Medicina este reprezentată în cărțile din biblioteca Stolnicului prin lucrarea evreului spaniol Abraham Abenhezra, intitulată *De luminaribus et diebus criticis*, ce conține multiple semne de lectură ale lui Constantin Cantacuzino⁶.

Din categoria culegerilor de epistole, remarcăm *Scelta di lettere italiane, spagnole e francesi de diversi classici autori*, ovvero il Segretario alla moda, e proprio all'uso d'oggi, che contiene un trattato in torno alla Pratica del Secretario, le Formole d'ogni genere di Lettere, col modo di spedir Patenti per gli Officiali, e Governatori et altre particolarità. Dedicato all'Illustriss. Sig. Capitano Giuseppe Mirto Signore dell'Olmo nello Filette, Patrizio d'Eboli etc. In Napoli 1699. Nella nuova Stampa di Michele Luigi Mutio. Con licenzia de' Superiori, o ediție napoletană de la 1699, grupând epistole și scrieri oficiale, emenate de la curte sau guvern⁷. Cartea cuprinde 192 de pagini și se regăsește la Biblioteca Academiei, la cota I 12. 105.

Categoria cărcia îi sunt dedicate cel mai mare număr de volume este teologia, ce include cărți semnate de călugări iezuiți, dominicani și franciscani. Astfel, întâlnim lucrarea *Prediche per le Domeniche dell'avvento, editutte le altre fino a Quaresimi insieme con alcune Feste più principali*. Del padre Emmanuel di Naxera della Compagnia di Giesu; prima Lettore di Sacra Scrittura nel Collegio della Compagnia nella Università di Alcalà, e poi di Politica nell'Imperial di Madrid. Transportate dalla lingua Spagnuola nella Italiana dal Sig<no>r Girolamo Brusoni. Al Reverendissimo Padre D. Paolo Carrara Preposito Generale della Congregazione di Somasca. In Venetia, per li Baba. MDCLVIII (1658). Con

⁵ *Ibidem*, p. 109; Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist*, p. 139-140.

⁶ Ruffini, *Biblioteca stolnicului*, p. 63.

⁷ *Ibidem*, p. 89.

Licenza de superiori e privilegio, publicată la Veneția în 1658, a predicatorului spaniol Emmanuel Naxera. Născut în 1623, profesor de teologie la universitatea din Alcalá de Henares și de politică la Madrid, Naxera și-a publicat inițial un volum de predici la Madrid în 1648 și 1649, sub titlul *Panegíricos en los festividades de varos Santos*⁸. Volumul din biblioteca lui Cantacuzino cuprinde 426 de pagini.

Din rândurile omileticii iezuite, opera cea mai veche din biblioteca stolnicului, după data de tipar, este *Orationes duodeviginti*, a părintelui catalan Petrus Ioannes Perpianus, editată la Ingolstadt în 1582⁹.

Pedro Juan Perpiñán, născut la Elche, obișnuia să se semneze în titlurile cărților sale „Valentinus”, adică de loc din Valencia. A intrat de foarte tânăr în Compania lui Iisus și a studiat la Coimbra. A călătorit în Franța să apere dogma catolică în fața protestanților. Cartea lui Cantacuzino purta titlul *Orationes duodeviginti*. Nunc primum in Germania in lucem editae. Permissu superiorum. Ingolstadii, ex Officina Typographica Davidis Sartorii. Anno Domini MDXCII (1592). Are 560 de pagini. Conține o dedicație „Franciscus Bencius ex Societate Jesu, Odoardo Fornesio Principi, S. P. D.” Prefața este semnată de Horatius Tursellinus. Legătură de epocă în piele maro, cu ornamente, parțial deteriorată. Pe coperta superioară, o stemă în medalion, cu următoarea inscripție: „Dei Gracia Episcopus Olomucenis Stanislaus Pawlowsky”. Pe pagina de titlu se află *ex libris*ul stolnicului Constantin Cantacuzino: „*Ex libris* Constantini Cantacuzeni” și o însemnare anterioară, parțial distrusă de umezeală: „[Beatissimae Virginis Mariae ad Sanctam crucem Ordinis Cisterciensis Catalogo inscripta N. 4”. Însemnarea atestă că lucrarea a aparținut inițial unei mănăstiri cistercite din preajma Vienei și a fost adusă în țară de ostașii români, în anul 1683¹⁰.

Orationes duodeviginti cuprinde, din adevărata omiletică, predica *De Deo Trino et Uno et Ecclesiae confessione*, ținută la Roma în 1553 în prezența Papei Pius IV, și șase predici susținute la Paris împotriva protestanților în iulie-august 1566¹¹. Exemplarul ce aparținea Stolnicului purta stema episcopului de Olomuc, Stanislas Pawlowski¹².

Cartea călugărului franciscan Diego de la Vega, *Conciones quadragesimales super septem Poenitenciales psalmos*, Auctore R.P.M.F. Didaco de la Vega Toletano Ordinis S. Francisci, Provinciae Castellae, et in Conventu S. Ioannis Regum eiusdem civitatis Sacris Theologiae Lectore. Nunc recens innumeris quibus

⁸ *Ibidem*, p. 229.

⁹ *Ibidem*, p. 157.

¹⁰ *Ibidem*, p. 159-160.

¹¹ *Ibidem*, p. 245.

¹² *Ibidem*, p. 158.

antea scatebant mendis purgatae, varijsque et utilissimis ad marginem notis illustratae, indice copiosissimo rerum memorabilium, locorum communium, et sententiarum, adornatae. Permissu Superiorum. Venetiis, MDCIII (1604) Apud Societatem Venetam, apărută la Veneția în 1604, după ediția princeps din 1595, și-a găsit, de asemenea, un loc în biblioteca Stolnicului¹³. De la Vega a aparținut diocezei Castiliei a Fraților Minori franciscani și a predat Sfânta Scriptură la școlile de pe lângă mănăstirea San Juan de los Reyes¹⁴. Cartea sa cuprinde un Prologus ad Lectorem, un Index și 682 de pagini.

Așa cum înfățișa Mario Ruffini, exemplarul a căpătat o mare importanță datorită unei însemnări de pe foaia de gardă, semnată la 8 mai 1696, care dezvăluia următoarele: „Să se știe când au învățat jupanul Ștefănuță la dascălul eromonah Damaschin, mai dni 8, 7204¹⁵” Deci, se dovedește faptul că Damaschin, cel care avea să devină episcop de Buzău și de Râmnic, a cunoscut o operă de omiletică romano-catolică.

Dominicanii sunt reprezentați prin predicile lui Luis de Granada, prieten intim al regelui Castiliei, Juan III, compilate în al treilea volum din *Conciones de tempore quae a Pascha dominicae resurrectionis ad festum usque sacratissimi Corporis Christi habentur*, editată la Lyon, în 1598¹⁶.

Luis de Granada a fost autor de tratate ascetice și un mare orator. Predicile au ocupat cea mai mare parte a operei sale.

Ca fapt divers, mai poate fi remarcată și prezența în biblioteca stolnicului Cantacuzino a unui volum de opere ce înainte aparținuse arhiepiscopului de Toledo, Alfonso Fonseca, cu o dedicație făcută acestuia de către Erasmus din Rotterdam: „Reverendissimo in Christo patri, eidemque clarissimo principi, Alfonso Fonsecae Archiepiscopo Toletano, totius Hispaniae primati”¹⁷.

Cărțile din biblioteca Stolnicului constituie un exemplu bun de influență culturală, venită dinspre Spania înspre spațiul cultural român, ceea ce se întâmpla la scurtă distanță în timp de la traducerea în limba română a cărții lui Guevara, la începutul secolului al XVIII-lea.

III. Manuscrise ale „Ceasornicului domnilor”, prima traducere în limba română a unui roman spaniol

În secolul XVIII, informațiile privitoare la perceperea Spaniei în spațiul cultural românesc încep să devină tot mai concrete, coborând și în sfera de *imitatio*, apărând cea dintâi traducere-adaptare a unui roman occidental în limba

¹³ *Ibidem*, p. 160.

¹⁴ *Ibidem*, p. 248.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 162.

¹⁷ *Ibidem*, p. 205.

română, întâmplarea făcând ca el să fie un roman spaniol, operă a autorului Antonio de Guevara. O operă cu caracter parenetic, ce avea ca scop modelarea conduitei principilor și abordarea unui stil de viață moral, corespunzător unui bun creștin.

Antonio de Guevara a fost episcop de Cadiz, iar în romanul său celebru, *Ceasornicul Domnilor*, un *best seller* european, autorul își explică astfel alegerea titlului: „acest Ceasornic al domnilor nu este de nisip, nici de soare, nici de ore, nici de apă, ci este ceasornic al vieții, căci el ne învață cum să ne umplem fiecare ceas al vieții și cum să punem ordine în viețile noastre”¹⁸.

Cartea lui Guevara cuprinde sfaturi îndreptate către prinți, pe care îi povățuiește cum să se comporte, atât în spațiul privat, cât și în viața socială, realizând o mixtură între propriile sale experiențe de la Curte cu sfaturi preluate din Antichitate, de la Valerius Maximus și Diogene Laertius¹⁹.

Ceasornicul Domnilor s-a bucurat, așa cum am afirmat mai sus, de o mare popularitate, devenid, pentru multă vreme, cartea la modă în Europa, traducându-se inclusiv în limba armeană²⁰.

Prima ediție a cărții spaniolului a apărut în 1529, fiind contemporană cu *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie*, și urmându-i, cu doar patru ani, *Principelui* lui Machiavelli. Doi ani mai târziu s-a tipărit traducerea în limba franceză. În 1540 a apărut în italiană la Veneția, iar în 1544, la München, în germană. În 1606 cartea a fost tradusă în latină de către umanistul german Johannes Wankelius, cu titlul *Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam linguam transducti* (*Ceasornicul Domnilor* sau despre viața împăratului Marc Aureliu, trei cărți traduse din limba spaniolă în latină) și, din acel moment, s-a răspândit în toate țările catolice²¹.

În limba română, traducerea cărții lui Guevara a apărut la începutul secolului al XVIII-lea, datorându-se efortului depus de cronicarul Nicolae Costin. Părerile sunt împărțite în ceea ce privește anul exact al apariției, însă ea trebuie să se fi produs înainte de 1712, anul morții cronicarului moldovean. Acesta a cunoscut ediția în limba latină a *Ceasornicului Domnilor* în Polonia, unde și-a continuat studiile începute la Iași, urmându-l acolo pe tatăl său, Miron Costin, unde cartea apăruse în 1612 la Piotrkow și între 1615 și 1636 la Cracovia²².

¹⁸ <http://www.filosofia.org/cla/gue/guerp.htm#02>).

¹⁹ Juan Luis Alborg, *Historia de la literatura española*, vol. I, Madrid, Editura Gredos, 1992, p. 727.

²⁰ *Ibidem*, p. 728.

²¹ Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1980, p. 259.

²² Gabriel Ștrempel, în „Prefață” la *Ceasornicul Domnilor* de Antonio de Guevara, traducere din limba latină de Nicolae Costin, București, Editura Minerva, 1976, p. XXXIV.

Din traducerea lui Nicolae Costin, care a tălmăcit doar 81 din cele 153 de capitole, eliminând, totodată, frazele cu construcții greoaie pentru a fluidiza curgerea textului, se mai păstrează în prezent cinci copii. Manuscrisul de bază, în opinia lui Gabriel Ștrempel²³, aparține fondului Bibliotecii Centrale din Iași, unde este înregistrat sub cota VI-29. Volumul este mare, cuprinde 207 file, numerotate mecanic. Titlul de pe prima filă arată că manuscrisul a aparținut domnitorului moldovean Ion Grigorie Ghica, care a plătit pentru a i se întocmi o copie în 1737²⁴. Numerotarea originală a copistului lipsește. Acesta a numerotat însă caietele de la fila 25 la 207, fiecare caiet având aproximativ 10 pagini, cu excepția ultimelor patru, care au opt. Paginile normale cuprind fiecare 33 de rânduri²⁵.

Numele copistului nu se cunoaște, iar semnătura Ion R. nu clarifică aproape nimic. Totuși, Ștrempel considera că grafia este asemănătoare cu cea a lui Ioan Pavel Grămăticul, care s-a dedicat în special copierii textelor lui Nicolae Costin²⁶.

Cel de-al doilea manuscris nu indică nici titlul, nici anul când a fost realizată copia. Foaia are 30 de rânduri. Nu se știe exact cărei biblioteci i-a aparținut, cert este că în 1898 a fost achiziționată pentru Biblioteca Academiei Române²⁷.

Următorul manuscris cuprinde multe elemente codicologice la nivel textual. Așa cum rezultă din titlu, manuscrisul a fost copiat de către Ioan Pavel Grămăticul în 1736. Titlurile inițiale sunt scrise cu cerneală roșie. Prima literă este frumos decorată cu motive populare. Pe frontispiciul colorat apare în medalion figura lui Marc Aurelie, îmbrăcat aidoma domnilor moldoveni, purtând coroană și barbă. În interiorul medalionului, numele împăratului: M<a>r<co> Av<rilie>. Culorile predominante sunt roșul și portocaliul. Pe cea de a doua copertă interioară se menționează un an, 1776, semnătura unui cititor și un blestem către aceia care vor îndrăzni să fure cartea²⁸.

Al patrulea manuscris nu prezintă niciun fel de valoare codicologică sau artistică. A aparținut bibliofilului G. T. Kirileanu, de la care a fost achiziționat

²³ *Ibidem*, p. XLI.

²⁴ Titlul este: „Ceasornicul domnilor/ ce s-au tălmăcit de pre lătinie spre înțelegirea limbii/ țării noastre, prin osteniala răposatului Ni/colae Costin, biv-vel logof <ăt>, iar acmu, în dzilele/ mării-sale luminatului domnu Io Grigorie Ghica v<oe>v<o>d s-au scris cu porunca și cu toată/ cheltuiala dumiisale lui Vod<ă>/ la vl<ea>t 7239 (=1731), iunie 15/ cu mîna iubitorului de ostenială Ion R. ”

²⁵ Ștrempel, în „Prefață”, p. XLI.

²⁶ Idem, *Copiiști de manuscrise românești până la 1800*, I, București, 1959, p. 123-125.

²⁷ Ștrempel, în „Prefață”, p. XLIII.

²⁸ *Ibidem*, p. XLIV.

de către Academia Română în 1961. Este un manuscris târziu, nedatat, de la sfârșitul secolului al XIX-lea²⁹.

Manuscrisele descrise până acum au fost copiate toate după același original. Cel de-al cincilea și ultim manuscris cunoscut aparține fondului Bibliotecii Universitare din Iași și a fost copiat, așa cum rezultă din titlu, în anul 1713.

Astfel, în secolul al XVIII-lea putem vorbi de prima traducere în limba română a unui roman spaniol, ceea ce denotă o influență covârșitoare, mai ales la nivelul mentalului. Nu trebuie ignorat că opera *Ceasornicul Domnilor* a lui Antonio de Guevara, tradusă de Nicolae Costin, a fost găsită în biblioteca Mavrocordaților și, fiind o operă parenetică, este foarte probabil ca ea să fi influențat educația fiilor domnitorilor din secolul XVIII.

Pe de altă parte, în Țara Românească putem constata prezența în biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino a unor cărți de autori spanioli. Prin urmare, avem de-a face cu o traducere și cu prezența de cărți spaniole în bibliotecă, două elemente fundamentale pentru arborarea conceptelor de „influență” și „interculturalitate”.

²⁹ *Ibidem*, p. XLV.